

مشروعیت ریسک مالی از دیدگاه آموزه‌های اسلامی

The Financial Risk Legitimation from the Perspective of Islamic Teachings

Hadi Ghafari*

هادی غفاری*

Received: 16/Apr/2013 Accepted: 11/Sep/2013

پذیرش: ۱۳۹۲/۶/۲۰

دریافت: ۱۳۹۲/۱/۲۷

چکیده:

Abstract:

Risk is one of the key features of decision-making in the process of investment, financial markets and economic activities. This paper, using analytical and inferential method, aims to investigate risk from the view point of Islam. Findings of this paper imply that, based on Islamic teachings including the holy Quran, innocents hadith, behavior of Prophets and Imams (AS) and the principles and rules contained in Shiite jurisprudence, risk is allowable and even, in some cases, is necessary. Besides, according to Islamic view point, value creation is the requisite of legitimation of risk and the useful, productive, and manageable risk is allowed in financial markets.

Keywords: Risk, Risk Legitimation, Value Creation, Islam.

JEL Categories: D81, P45, Z12.

ریسک، یکی از مشخصه‌های کلیدی شکل‌گیری تصمیم در حوزه سرمایه‌گذاری، امور مربوط به بازارهای مالی و انواع فعالیت‌های اقتصادی است. هدف این مقاله، بررسی مشروعیت ریسک یا مخاطره‌پذیری از دیدگاه آموزه‌های اسلامی با استفاده از روش تحلیلی-استنباطی، می‌باشد و در پی پاسخگویی به این سوال است که آیا ریسک از دیدگاه اسلام، مشروعیت دارد؟ یافته‌های مقاله حاکی از آن است که بر اساس آموزه‌های دینی و اسلامی شامل آیات قرآن کریم، روایات معصومین (ع)، رفتار انبیاء و ائمه (ع) و مبانی و قواعد فقهی موجود در کتب شیعه، اقدام به ریسک در اسلام امری جایز و حتی در برخی موارد لازم می‌باشد. ضمناً، خلق ارزش، لازمه مشروع بودن ریسک از دیدگاه اسلام بوده، اسلام ریسک مفید، مولد و قابل کنترل در امور مالی مشروط به ایجاد ارزش جدید را تجویز می‌نماید. **واژگان کلیدی:** ریسک، خطرپذیری، مشروعیت ریسک، خلق ارزش، اسلام.

طبقه‌بندی JEL: D81, P45, Z12

* Associate Professor, Payam-e-Noor University,
Tehran, Iran. Email: ghafari@pnu.ac.ir

* دانشیار دانشگاه پیام نور، تهران، ایران.

۱. مقدمه

تصمیم‌گیری‌های مالی، بسته به میزان در دسترس بودن اطلاعات مورد نیاز در چهار وضعیت اطمینان کامل^۱، ریسک^۲، عدم اطمینان^۳، و ابهام^۴ صورت می‌گیرند. در وضعیت اطمینان کامل، تصمیم‌گیرنده تمام اطلاعات مورد نیاز برای تصمیم‌گیری را در اختیار دارد. در وضعیت ریسک، گرچه اطلاعات به طور کامل موجود نیست، اما میزانی از اطلاعات برای تخمین تابع احتمال نتیجه موجود است. در شرایط عدم اطمینان، تصمیم‌گیرنده هدف را می‌داند؛ اما اطلاعات در دسترس برای تصمیم‌گیری کافی نیست و همچنین نمی‌تواند برای نتیجه، تابع احتمال تهیه کند. در وضعیت ابهام که سخت‌ترین وضعیت تصمیم‌گیری است، هدف‌ها غیرواضح هستند و اطلاعات مورد نیاز در دسترس نیستند (دفت و مارسیک^۵، ۲۰۰۸:۲۰۱). در این میان بیشتر تصمیم‌های مدیریتی در وضعیت ریسک گرفته می‌شوند (لوسیر^۶، ۲۰۰۸:۹۰؛ به نقل از مصباحی مقدم و صفری، ۱۳۸۸).

از آنجا که در یک نظام اسلامی، بسیاری از تصمیم‌گیری‌ها در عرصه اقتصاد، در وضعیت ریسک اتخاذ می‌شود، بررسی دیدگاه اسلام در خصوص مشروعیت ریسک، امری ضروری و حائز اهمیت است. لذا هدف تحقیق حاضر، بررسی مشروعیت ریسک یا مخاطره‌پذیری از دیدگاه آموزه‌های اسلامی می‌باشد و در پی پاسخگویی به این سوال است که آیا ریسک از دیدگاه اسلام، مشروعیت دارد؟

در این مقاله، روش تحقیق از نوع تحلیلی-استنباطی است. در این نوع روش تحقیق، به دنبال توصیف نظام‌مند موقعیت یا زمینه مورد علاقه با دقت و حفظ عینیت موضوع هستیم (خاکی، ۱۳۸۴:۷۳). بنابراین، ابتدا به تبیین مفهوم حقوقی و اقتصادی ریسک پرداخته و سپس با استفاده از آیات قرآن کریم، روایات معصومین (ع) و متون فقهی، به تبیین مشروعیت ریسک از دیدگاه اسلام پرداخته خواهد شد.

1. Certainty
2. Risk
3. Uncertainty
4. Ambiguity
5. Daft & Marcic (2008).
6. Lussier (2008).

پیشینه تحقیق و مرور مطالعاتی، بخش دوم مقاله حاضر را تشکیل می‌دهد و مبانی نظری، شامل تعریف، اهمیت و اقسام ریسک، رفتارهای ریسکی و مدیریت آن در بخش سوم مقاله مورد بررسی قرار می‌گیرد. در قسمت بعد، در قالب بحث و تحلیل، ریسک در پرتو آموزه‌های اسلامی با تکیه بر آیات، روایات، قواعد و مبانی فقهی مورد بحث و بررسی قرار خواهد گرفت. پایان‌بخش مقاله، جمع‌بندی و نتیجه‌گیری می‌باشد.

۲. پیشینه تحقیق

حسین‌زاده بحرینی (۱۳۷۴)، به نقد نظر شهید صدر پرداخته است. وی در تحقیق خود، نقش مخاطره در اقتصاد اسلامی را مورد بحث قرار داده و نشان داده‌است که در مکتب اقتصادی اسلام نیز، نهاد مخاطره‌پذیر به‌عنوان یکی از نهادهای تولید مورد توجه قرار گرفته‌است. در تحقیق پیش گفته، ارائه و تنظیم شواهدی از متون فقهی (به شیوه شهید- صدر در کتاب اقتصاددانان) برای نشان‌دادن نقش مخاطره، از دیدگاه اقتصاد اسلامی صورت گرفته است. فطانت (۱۳۷۶)، نیز در تحقیق خود، با نقد نظر شهید صدر چنین نتیجه‌گیری می‌کند که می‌توان ریسک را به صورت یکی از اجزای علت تامه، در جایگاه سرچشمه درآمد تلقی کرد.

اکبریان و دیانتی (۱۳۸۵)، در مقاله‌ای به این نتیجه رسیدند که در بانکداری بدون ربا، بانک‌ها برای دریافت و تخصیص منابع باید بر اساس چارچوب‌های معین که شریعت آن‌ها را مشخص کرده، عمل کنند؛ در نتیجه از پیش، نرخ ثابتی را نمی‌توانند در نظر بگیرند و نرخ آن، پس از بررسی عملکرد در قالب یکی از عقود اسلامی مشخص خواهد شد؛ بنابراین، به نظر می‌رسد، مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا، نسبت به بانکداری ربوی، اهمیت بیشتری دارد.

سروش و صادقی (۱۳۸۶)، در مقاله خویش تأکید می‌نمایند که در طراحی هر ابزار مالی اسلامی باید به بُعدهای طراحی مالی، فقهی، حقوقی، مدیریت ریسک، حسابداری و مالیاتی توجه کرد. آن‌ها در این مقاله ریسک‌های مربوط به اوراق اجاره را از دید سرمایه‌گذاران مورد بررسی قرار می‌دهند و راه‌های پوشش آن را بیان می‌کنند.

ابوالحسنی و حسنی مقدم (۱۳۸۷)، ضمن بررسی ریسک‌های مرتبط با روش‌های گوناگون تخصیص منابع در بانکداری بدون ربای ایران، روش‌ها و ابزارهای خاصی را متناسب با فقه اسلامی، جهت مدیریت این ریسک‌ها ارائه می‌کنند. آنان برخی از روش‌های مدیریت ریسک متداول مانند «تبدیل به اوراق بهادار کردن دارایی‌ها، برای کاربرد در بانکداری بدون ربا» را مناسب دانسته، به روش‌ها و تکنیک‌هایی جهت کاربرد در بانکداری بدون ربا اشاره کرده‌اند.

مصباحی مقدم و صفری (۱۳۸۸)، به این نتیجه دست یافتند که با توجه به آموزه‌های اسلامی، تحمل ریسکی قابل قبول است که اولاً مفید، ثانیاً مولد و ثالثاً قابل کنترل باشد. ایشان تأکید می‌نمایند ریسک مفید، مولد و قابل کنترل در فقه امامیه دارای ارزش است و تحمل‌کننده آن مستحق دریافت مابه‌ازا است و همچنین هر شخصی ریسک بیشتری متحمل شود، می‌تواند مستحق دریافت درآمد بیشتری باشد.

محمد حمزه‌ای (۱۳۹۲)، در مقاله خود به این نتیجه رسید که از آموزه‌های قرآنی و روایی به دست می‌آید که ریسک‌پذیری رفتاری است که می‌باید در ترازوی عقل و وحی قرار داده شود و با توجه به معقول بودن میزان هدف و خطر، اقدام به خطر کرد و گرنه از مصادیق انداختن نفس در هلاکت است که در آیه ۱۹۵ سوره بقره از آن نهی شده است.

یوسفی (۱۳۹۲)، تأکید می‌نماید برخی از ابزارهای مدیریت ریسک مالی متعارف، منطبق بر نگرش اسلامی هستند. وی ابزارهای پوشش ریسک اسلامی را بدین شرح معرفی می‌نماید: ۱- تنظیم دارایی- بدهی ۲- پوشش ریسک دلتا ۳- پوشش ریسک مشترک ۴- پوشش ریسک طبیعی ۵- تعدیل مشترک متقابل ۶- مضاربه اعتبار- محور ۷- مشارکت یا فروش مؤجل ۸- پوشش ریسک شخص ثالث ۹- قیمت مؤجل متنوع شده ۱۰- مضاربه مولدی ۱۱- سلم دورگه ارزش محور.

شهید صدر (۱۹۷۸)، با مطرح کردن ریسک به عنوان پدیده موجود در اقتصاد، در بحث از نهاده‌های تولید به بررسی آن می‌پردازد و چنین نتیجه‌گیری می‌کند که چون ریسک از نهاده‌های تولید شمرده نمی‌شود، درآمدی هم نباید از بابت

تحمل آن به شخص پذیرنده ریسک تعلق گیرد. عبیدالله^۱ (۲۰۰۲)، در کنار تعریف کارایی، به بررسی استفاده از اختیار معاملات برای مدیریت ریسک بر اساس چارچوب و قوانین اسلامی پرداخت و کاراتربودن آن در مقایسه با نحوه اجرای اختیار معاملات در نظام ربوی را بررسی کرده است، وی دریافت که به دلیل افزایش مطلوبیت دو طرف در قراردادهای اسلامی و کاهش امکان سود یک طرف معامله در برابر زیان طرف دیگر (بازی برد- باخت) استفاده از روش اختیار معاملات در نظام غیرربوی نسبت به نظام ربوی با کارایی بیشتری همراه است.

السویلیم^۲ (۲۰۰۶)، با رویکردی اسلامی به بررسی دیدگاه اسلام درباره تصمیم‌گیری در وضعیت عدم اطمینان پرداخت و با تفکیک قائل شدن بین ریسک و شانس چنین نتیجه‌گیری می‌کند که گرچه اسلام با شانس و قمار مخالف است؛ اما با ریسک و تحمل آن و در نتیجه دریافت پاداش موافق است (اقبال و لیولین^۳، ۲۰۰۲: ۱۵).

یاغی^۴ (۲۰۰۸)، با مطالعه بر روی ۹ مؤسسه غیرانتفاعی مسلمان، مسیحی و هندو در امریکا اثر آموزه‌های مذهبی را بر تصمیم‌گیری افراد در وضعیت عدم اطمینان بررسی کرده است. بر اساس یافته‌های تحقیق پیش گفته، ارزش‌های مذهبی در سطح سازمان، باعث پدید آمدن فرهنگ سازمانی می‌شود و فراگرد تصمیم‌گیری را تحت تأثیر قرار می‌دهد.

صدیقی^۵ (۲۰۰۹)، در مقاله خویش به این نتیجه نهایی نائل می‌شود که مدیریت ریسک در یک چارچوب اسلامی باید تضمین‌کننده حداقل افزایش بدهی، عدم امکان اخذ بهره از بدهی، عدم امکان معامله بدهی، مشارکت تاجر و مؤسسه تأمین مالی‌کننده در تحمل ریسک و عدم امکان خرید ریسک به وسیله افراد خارج از معامله باشد.

اقبال و همکاران^۶ (۲۰۱۲)، به تحلیل مقایسه‌ای تاریخی، نظری و تجربی مدیریت ریسک در دو نظام مالی متعارف و

1. Obaidullah
2. Al-Suwailem
3. Iqbal & Llewellyn
4. Yaghi
5. Siddiqi
6. Iqbal et. al.

عدم اطمینان است؛ به همین دلیل که برای ریسک مقدار مشخص ارائه می شود و می توان آن را مدیریت و کنترل کرد. هر چند عده ای همانند هیوب ریسک را فقط زیان ناشی از سرمایه گذاری می دانند، عده ای دیگر ریسک را به دو دسته ریسک واقعی (خالص) و سوداگرانه (برد و باخت) تقسیم می کنند؛ بدین صورت که ریسک واقعی همواره دربرگیرنده زیان است (همانند مالکیت خودرو که در صورت تصادف، زیان وارد می شود و در غیراینصورت، وضعیت بدون تغییر است) و ریسک سوداگرانه، سود و زیان را در بر دارد که نمونه بارز آن مالکیت یک کارخانه یا شرکت است. (ویلیامز و هاینز، ۱۳۸۲:۳۶). به عبارت ساده، ریسک هم می تواند جنبه زیان (ریسک منفی) و هم جنبه سود (ریسک مثبت) را در بر گیرد (اکبریان و دیانتی، ۱۳۸۵).

ریسک در زبان چینیان با دو علامت تعریف می شود که اولی به معنای خطر و دومی به مفهوم فرصت است. به عبارت دیگر، ریسک ما را با وضعیتی مرکب از خطر و فرصت روبه رو می سازد و شاید این تعریف را بتوان از جمله کامل ترین تعریف های ریسک شمرد؛ چرا که نه تنها در دنیای سرمایه گذاری بلکه جهان طبیعت نیز تهدیدها و فرصت ها را در کنار یکدیگر قرار داده است و موجودات به مقتضای سطح شعور و آگاهی های خود از این فرصت ها در کنار شناخت تهدیدها استفاده می کنند (راعی و سعیدی، ۱۳۸۷:۴۶).

۳-۱-۱. مفهوم حقوقی ریسک

ریسک در قلمرو مسائل حقوقی، دارای مفاهیم متعددی است و صرفاً معادل کلمه غرر نیست؛ زیرا غرر در حقوق اسلامی و به تبع آن در حقوق مدنی ایران، با توجه به منشاء و موارد آن، غیر از ریسک مصطلح و متداول است و تنها در برخی موارد مطابقت دارد؛ مثلاً، جایی که مورد معامله برای طرفین مجهول باشد (از جهت اوصاف و کیفیت و امثال آن) و در نتیجه جهل به آن، خطر و زیان و خسارتی متوجه یک طرف یا طرفین قرارداد شود، در این وضعیت، ریسک می تواند به معنای غرر و احتمال خسارت باشد (آدامز و اسورد^۷، ۱۹۸۸:۱۰۷). به طور عمده این واژه در مفهوم حقوقی در

اسلامی پرداختند. ایشان بر فواید و کاربردهای مختلف مدیریت ریسک در مالیه اسلامی در مقایسه با نظام مالی متعارف تأکید نموده، رابطه ای بین نظام مالیه سرمایه داری و نظام مالیه اسلامی را تعریف می نمایند.

زتی^۱ (۲۰۱۳)، با تأکید بر اینکه مالیه اسلامی توان تأمین و حمایت از رشد اقتصادی مورد انتظار را دارد، اذعان می دارد که هم ریسک شخصی و هم ریسک نهادی در مالیه اسلامی در مقایسه با مالیه متعارف کمتر است.

۳. مبانی نظری

۳-۱. تعریف ریسک

واژه نامه آکسفورد، ریسک را به امکان وقوع پیشامدی زیانبار در آینده ترجمه کرده است (هورنبوی و ومیر^۲، ۲۰۰۵:۱۳۱۳). واژه نامه مدیریت مالی نیز، ریسک را به وضعیتی ترجمه کرده که در آن وقوع پیشامدها احتمالی است یا به عبارت دیگر، در چنین وضعیتی پیشامدها توزیع احتمال دارند. همچنین این واژه نامه، مهم ترین منبع ریسک را عدم اطمینان درباره وضعیت اقتصادی آینده می داند (آبرول و شارما^۳، ۲۰۰۳:۸۹۳ و مصباحی مقدم و صفری، ۱۳۸۸).

فرهنگ وبستر، ریسک را در معرض خطر قرارگرفتن تعریف کرده است (وبستر^۴، ۱۹۸۱:۶۸۷). ریسک در اصطلاح، عبارت است از امکان تفاوت بازده از مقدار مورد انتظار. درباره سرمایه گذاری، ریسک؛ یعنی، احتمال اینکه بازده واقعی از بازده مورد انتظار متفاوت شود (سروش و صادقی، ۱۳۸۶).

فرهنگ های گالیتز^۵، گیل^۶، هیوب و... تعریف های متفاوتی از ریسک ارائه کرده اند (راعی و سعیدی، ۱۳۸۳:۴۶). اما مفهوم اصلی که تمام این تعریف ها بر آن تأکید دارند، وجود عدم اطمینان از اتفاقات آینده است و درواقع، ریسک، نوعی از عدم اطمینان به آینده است که قابلیت محاسبه را داشته باشد (ویلیامز و هاینز، ۱۳۸۲:۳۲). به عبارت دیگر، اگر نتوان میزان عدم اطمینان به آینده را محاسبه کرد، ریسک نخواهد بود؛ بلکه فقط

1. Zeti
2. Hornboy & Wehmeier (2005).
3. Abrol & Sharma (2003).
4. Webster (1981).
5. Galitz
6. Gilb

7. Adams & Sword (1988).

و باید در حال حاضر پرداخت شود.

به هر حال، هر تولیدکننده و تاجری با توجه به اوضاع و شرایط اقتصادی، محاسباتی انجام می دهد که ممکن است صحیح یا غلط باشد که در نتیجه ممکن است سودی به دست آورد و یا خسارت و ضرری متحمل شود، در هر صورت نمی توان میزان سود و زیان را در زمان تولید به طور دقیق پیش بینی نمود. این نمونه ای از عدم اطمینان و ریسک محض اقتصادی است.

۳-۲. اهمیت ریسک

در بیشتر کتاب های اقتصادی، از سه عامل کار، زمین و سرمایه به عنوان نهاده های اصلی تولید نام برده می شود. به این معنا که برای تحقق تولید، باید از وجود سه عامل پیش گفته اطمینان حاصل کرد؛ اما پرسشی که در اینجا مطرح می شود آن است که آیا با اجتماع این سه عامل لزوماً تولید اتفاق خواهد افتاد یا خیر؟ با کمی تأمل می توان چنین پاسخ داد که اجتماع این سه عامل شرط لازم برای تولید است؛ اما شرط کافی در فرایند تولید چیزی جز عامل ریسک نیست. به عبارت دیگر، چنانکه کار، سرمایه و زمین موجود باشند؛ اما تولیدکننده زیان های احتمالی این فرایند را متقبل نشود، هرگز تولید صورت نخواهد گرفت. از این رو، در برخی از مطالعه ها از عامل ریسک به عنوان عامل چهارم در فرایند تولید یاد می شود (آدامز و پریتون^۱، ۲۰۰۹: ۵؛ به نقل از مصباحی مقدم و صفری، ۱۳۸۸). تصمیم گیری های انسان نوعاً با محدودیت در اطلاعات همراه است. جمع آوری اطلاعات برای تصمیم گیری مؤثر بسیار مهم است و با این وجود به علت محدودیت های موجود در ظرفیت های شناختی انسان، پردازش صحیح تمام اطلاعات اغلب دشوار است (کوک^۲ و همکاران، ۲۰۰۷: ۴۵). از آنجا که این قبیل محدودیت ها باعث افزایش سطح ریسک می شود و با توجه به اینکه اثربخشی در تصمیم گیری ها اهمیت ویژه ای دارد، تعیین سطح ریسک و مدیریت آن برای فرد تصمیم گیرنده مهم و ضروری است. پدیده ریسک یکی از کلیدی ترین مشخصه های شکل گیری تصمیم در حوزه سرمایه گذاری، امور

حقوق خارجی (حقوق انگلیس و برخی از کشورها) به معنای «مسئولیت»، «قبول مخاطره»، «خطرات» و «معامله یا حمل کالا» به شرط مسئولیت صاحب کالا است که در این مفاهیم معمولاً به صورت ترکیب با کلمات دیگر به کار برده می شود و هیچ مطابقتی با مفهوم اصطلاحی غرر ندارد؛ برای نمونه در قانون ۱۹۷۹ بیع کالا در حقوق انگلیس، ریسک به معنای «مسئولیت» آمده است و در کنوانسیون راجع به قانون اعمال بر قراردادهای بیع بین المللی کالا، این کلمه به معنای «خطرات مربوط به کالا» ذکر شده است.

۳-۱-۲. مفهوم اقتصادی ریسک

تصمیم گیری درباره پذیرفتن نتایج یک فعالیت اقتصادی که دارای دو حالت است، ریسک محسوب می شود؛ زیرا محتمل است بیش از یک حالت در آن وجود داشته باشد و نابرابری نتایج به هر حال قابل محاسبه و پیش بینی است. اصطلاح ریسک، دارای مفهوم گسترده تر و در عین حال دقیق تری از کاربرد متداول آن است. یک وضعیت ریسکی در تداول روزمره، معمولاً حالتی است که در آن، یکی از نتایج تصمیم گیری با زیان همراه باشد.

به عنوان مثال، یک سرمایه گذار که دو سود به مقدار مختلف از دو راه سرمایه گذاری انتظار داشته باشد (یکی ۱۰ میلیون و دیگری ۵۰ میلیون ریال) خود را در یک موقعیت ریسکی نمی بیند، در حالی که در واقع، در چنین وضعیتی قرار گرفته است. برعکس، ناممکن بودن اختصاص احتمالات معین به یک تصمیم، گویای این واقعیت است که بسیاری از وضعیت ها به مفهوم واقعی خود ریسکی محسوب نمی شوند و به وضعیت عدم قطعیت نزدیک ترند.

در قلمرو فعالیت اقتصادی، نوعی ریسک وجود دارد که اندازه گیری آن با هیچ روشی ممکن نیست. علاوه بر این، ترس از خسارت و امید به دست آوردن سود، هر دو با این نوع ریسک همراه اند؛ به عنوان مثال، کالایی که یک تولیدکننده امروز تصمیم به تولید آن می گیرد، چند ماه بعد برای فروش در بازار عرضه خواهد شد. درآمد این تولیدکننده در حال حاضر دقیقاً معلوم نیست و فقط می توان آن را تا حدودی حدس زد. از طرف دیگر، هزینه تولید این کالاها معلوم و مشخص است

1. Adams & Periton (2009).
2. Cook et al. (2007).

۳-۳-۳. ریسک قابل کنترل و غیرقابل کنترل

ریسک قابل کنترل می‌تواند به وسیله تصمیم‌گیرنده کنترل شود یا تحت تأثیر قرارگیرد؛ در حالی که تصمیم‌گیرنده در ریسک غیرقابل کنترل هیچ‌گونه کنترلی بر ریسک ندارد. به ریسک قابل کنترل، ریسک واکنشی و به ریسک غیرقابل کنترل، شانس نیز گفته می‌شود. به طور مثال، اگر خطر "به سرقت رفتن خودرو" را برای دارنده آن نوعی ریسک در نظر بگیریم، ریسک پیش گفته، خود به دو بخش قابل تقسیم است؛ صاحب خودرو با رعایت کردن موارد ایمنی مانند: استفاده از قفل، دزدگیر و ... می‌تواند خود را در برابر قسمتی از ریسک سرقت پوشش دهد. چنین ریسکی، ریسک قابل کنترل نامیده می‌شود اما چنانکه همین خودرو پس از رعایت موارد ایمنی باز با خطر سرقت روبه رو باشد، چنین ریسکی، ریسک غیرقابل کنترل نامیده می‌شود؛ چرا که صاحب خودرو به اعمال هیچ‌گونه کنترل و تأثیری بر روی این ریسک قادر نیست.

۳-۳-۴. ریسک مالی و غیرمالی

ریسک مالی، پذیرش مخاطره در امور مالی است، در حالی که ریسک غیرمالی پذیرش خطر جانی، اجتماعی، امنیتی و... است؛ به طور مثال، هنگامی که کارفرما سرمایه خود را به امید کسب سود به خطر می‌اندازد با ریسک مالی روبه رو است، در حالی که کارگر برای رسیدن به دستمزد، سلامتی خود را به مخاطره می‌افکند و با ریسک غیرمالی روبرو است.

۳-۴. رفتارهای ریسکی

افراد با توجه به رفتارهایی که در مواجهه با ریسک نشان می‌دهند. به سه دسته تقسیم می‌شوند: الف) افراد ریسک‌پذیر؛ افرادی که گزینه‌هایی را انتخاب می‌نمایند که کسب در آمد بیشتر آن‌ها همراه با ریسک بالاتر است. ب) افراد ریسک خنثی: این افراد محدوده‌ای بین ریسک‌پذیری و ریسک‌گریزی را انتخاب می‌کنند. ج) افراد ریسک‌گریز: این افراد گزینه‌هایی را انتخاب می‌کنند که درآمد ناشی از آن‌ها ریسک کمتری دارد.

۳-۵. مدیریت ریسک

دلیل اصلی اجرای مدیریت ریسک، حداقل‌سازی ریسک

مربوط به بازارهای مالی و انواع فعالیت‌های اقتصادی است (دورلاف و بلوم، ۲۰۰۸: ۱۹۰).

۳-۳. اقسام ریسک

ریسک، اقسام گوناگونی دارد. به عبارت بهتر می‌توان گفت رویکردهای متفاوتی درباره ریسک وجود دارد، به این معنا که اگر ریسک را به عنوان یک پدیده مورد بررسی قراردهیم، از بُعدهای گوناگون می‌توان به آن نگاه کرد (مصباحی مقدم و صفری، ۱۳۸۸).

۳-۱. ریسک مفید و غیرمفید

ریسک را همچون کار می‌توان به دو گونه مفید و غیرمفید تقسیم کرد. ریسک مفید به ریسکی اطلاق می‌شود که تحمل آن نزد عقلا پسندیده شمرده شود. به عبارت دیگر، پیامدهای پذیرش ریسک مفید، پیامدهایی ارزشمند برای فرد پذیرنده آن است. در حالی که پیامدهای ریسک غیرمفید، نه تنها ارزشمند نیستند، بلکه عبث و بیهوده تلقی می‌شوند؛ به طور مثال، ورزش امری پسندیده است و از آنجا که هدف ورزشکار حفظ سلامت و تندرستی است، اگرچه در راه انجام ورزش ریسک هم متحمل شود، تحمل این ریسک امری پسندیده شمرده می‌شود. به طور دقیق، عکس وضعیت پیش گفته در سرگرمی‌های بیهوده رایج در برخی کشورهای غربی مشاهده می‌شود، به طور مثال، گاوآبازی نیز مانند ورزش، امری است که در آن گاوآباز جان خود را در راه رسیدن به هدف به خطر می‌اندازد، اما تحمل چنین مخاطره‌ای به هیچ عنوان در نزد عقلا پسندیده شمرده نمی‌شود.

۳-۲. ریسک مولد و غیرمولد

ریسک مولد، ریسکی است که متضمن ارزش افزوده است در حالی که ریسک غیرمولد، ریسکی فاقد ارزش افزوده است. سرمایه‌گذاری در پروژه اکتشاف معدن، متضمن نوع اقتصادی ریسک است. در حالی که شرکت در جلسه قمار که آن هم نوعی به خطر انداختن مال به امید کسب مال بیشتری است، پذیرش ریسک غیراقتصادی یا غیرمولد شمرده می‌شود.

ریسک را در چارچوب فعالیت های تشخیص ریسک؛ اندازه گیری ریسک؛ بررسی روش های مقابله با ریسک و انتخاب بهترین روش؛ اجرای روش؛ و نظارت بر اجرای بهینه مدیریت ریسک خلاصه کرد (ابوالحسنی و حسنی مقدم، ۱۳۸۷: ۱۴۸).

۴. تحلیل

۴-۱. رفتار انبیاء الهی و ریسک

پیامبران (ع) را می توان از افرادی دانست که از روحیه خطرپذیری بسیاری برخوردار بودند. حضرت نوح (ع) در میان مردمی بت پرست، دست به اقدام توحیدی می زند و مردم را به آخرت و دوری از فسق و فجور و کفر می خواند، با آن که خطر طرد اجتماعی و سنگسار شدن و مرگ نیز وجود داشت.

حضرت ابراهیم (ع) نیز با پذیرش خطر، اقدام به بت شکنی کرد و آتش عظیم نمرودیان را به جان خرید، هر چند که با عنایت الهی از آن به سلامت بیرون آمد (انبیاء، آیات ۶۰ تا ۷۰). آن حضرت بارها تهدید به مرگ و سنگسار می شود؛ ولی خطر را به جان می خرد تا به هدف عالی خود؛ یعنی، تحقق جامعه ایمانی و توحیدی برسد (مریم: ۴۶).

حضرت لوط (ع)، در شرایطی دعوت به ایمان و پرهیز از عمل فسق لواط و هم جنس بازی می کرد که خانواده او تنها خانواده پاک در آن قوم و شهر بود. حضرت شعیب (ع) نیز تهدید به سنگسار و طرد شدن و مرگ می شود؛ ولی با این همه دست از اصلاحات خود برای تغییرات کلان در حوزه رفتار اقتصادی بر نمی دارد (هود، آیه ۹۱). اصحاب کهف نیز جوانانی بودند که در مخالفت با سنت فرهنگی ملت خود قیام می کنند و پس از علنی کردن افکار و اعتقادات، به غاری می گریزند و خطر کشته شدن و سنگسار شدن را به جان خریده بودند (کهف: ۲۰).

پیامبر اسلام (ص) نیز برای ایجاد جامعه مدنی و تحقق عدالت اسلامی، مجاهدت های بسیاری کرد و در این راه شکنجه ها و سختی ها و اذیت و آزارهای بسیاری به جان خرید، بی آنکه ترسی به دل راه دهد؛ چرا که خود را وقف هدفی بزرگ و بلند کرده بود و جان را در طبق اخلاص نهاده بود تا به آن هدف خود که همان تغییرات اساسی در جامعه جاهلی و جهان بود نایل شود؛ لذا تهدیدات را به جان

و عدم اطمینان، همراه با حداکثر کردن بازده برای سرمایه گذاران است. به عبارت دیگر، هدف مدیریت ریسک، کاهش زیان (ریسک منفی) و افزایش سود (ریسک مثبت) ناشی از سرمایه گذاری ها است؛ البته مدیریت ریسک در موقعیت هایی که تا حدودی ریسک آن ها قابل اندازه گیری و پیشگیری باشند، اجرا می شود. برای کاهش انواع گوناگون ریسک، روش های متفاوتی ارائه شده است. به طور مثال، برای از بین بردن ریسک سرقت پول، برخی از افراد با سپرده گذاری در بانک ها به مدیریت چنین ریسکی می پردازند، در حالی که عده ای دیگر، برای کاهش چنین ریسکی به خرید اموالی اقدام می کنند که ریسک سرقت در آن ها کمتر باشد؛ مانند زمین و اوراق بهادار؛ اما در تمام این روش ها نیز تا حدودی ریسک وجود دارد و در این مواقع است که مدیریت ریسک به کمک اطلاعات کسب شده از وضعیت انواع دارایی های گوناگون می تواند باعث حداقل شدن زیان و حداکثر شدن سود شود (اکبریان و دیانتی، ۱۳۸۵).

۳-۵-۱. اهداف مدیریت ریسک

فعالیت های مدیریت ریسک به سمت اهداف خاصی هدایت می شوند (ویلیامز و هاینز، ۱۳۸۲: ۵۱). بقا، صرفه جویی، کاهش سطح نگرانی و اضطراب، ثبات عایدات (درآمدها)، عدم توقف عملیات، رشد مداوم، و مسئولیت اجتماعی یا سودمند بودن، در زمره مهم ترین اهداف مدیریت ریسک می باشند. اهداف مدیریت ریسک اهمیت مساوی ندارد و تعیین اولویت بین این اهداف یکی از مشکل ترین وظایف مدیریت ریسک می باشد.

۳-۵-۲. فرآیند و نظام مدیریت ریسک

اگرچه مؤلفه های اصلی مدیریت ریسک شامل تشخیص، سنجش، پایش و مدیریت انواع ریسک هستند، اما این هدف ها هنگامی اجرایی می شود که نظام کارآمد پدید آید (توجه شود پروسه مدیریت ریسک برای انواع ریسک در یک بخش مالی به فعالیت ها، اندازه و میزان پیشرفتگی این بخش بستگی دارد). پروسه مدیریت ریسک شامل سه جزء اجرای مدیریت ریسک فراگیر و سیاست های مناسب؛ اطمینان از پروسه سنجش، کاهش و پایش ریسک به طور کارا؛ و کنترل های داخلی مناسب است.

به صورت یک نتیجه کلی می توان پروسه و فرآیند مدیریت

ظلم ستیزی است که خود امری محبوب عقل و شریعت است. از این رو جان باختن برای آن خوب و معقول و معمول است؛ اما اینکه انسان برای کسب مال، جان را در کف قرار دهد این نه تنها معقول نیست، بلکه معمول هم نیست. پس خطرپذیری نسبت به جان برای کسب مال جایز نیست.

البته بسیاری از مردم در هنگام عمل توهماتی دارند که مانع از اقدام آنان می شود. از جمله این توهمات سختی کار و رسیدن به هدف است. در این موارد می بایست خطر کرد و به درون کار پرید تا کار بر شخص آسان شود. توهم سختی و احتمال صعوبت، آدمی را از کار باز می دارد که امری غیر معقول است (حمزه ای، ۱۳۹۲). بر این اساس حضرت علی (ع) در جایی می فرماید: اذ هبت امرا فقع فیه، هنگامی که از چیزی می ترسی خود را در آن بیفکن، زیرا گاهی ترسیدن از چیزی، از خود آن سخت تر است. (نهج البلاغه/ قصار ۱۷۵).

۴-۳. پذیرش ریسک از دیدگاه اسلام

قرآن کریم در چند آیه به صورت مستقیم یا غیرمستقیم بر وجود وضعیت عدم اطمینان در کوشش ها و تصمیم های انسان صحنه گذاشته است و تصمیم گیری وی را در این وضعیت جایز می شمرد؛ به طور مثال، در آیه های سوره نجم می خوانیم: «و اینکه برای انسان بهره ای جز کوشش وی نیست* و اینکه کوشش وی در آینده دیده می شود» (نجم، آیه های ۳۹ و ۴۰).

گرچه آیه های پیش گفته به قرینه پیش و بعد ناظر به کوشش های انسان برای امور آخرت است؛ اما با این حال چون بر اساس حکم مسلم عقلی است، می توان نتیجه آن را تعمیم داد و کوشش های دنیا را نیز مشمول آن دانست (مکارم شیرازی، ۱۳۷۴: ۵۵۳) و چنین برداشت کرد که لزوماً تمام کوشش های انسان در وضعیت اطمینان کامل نیستند؛ به این صورت که وی پاداش یا زیان نتیجه کوشش خود را در هنگام انجام آن مشاهده کند، بلکه این پیامدها در هاله ای از جهل و ابهام برای انسان وجود دارد و اوست که باید بر اساس عقل و به کارگیری تجربه، نیک را از بد تشخیص دهد و در همین فضای عدم اطمینان تصمیم بگیرد.

آیه دیگری که شاید مقصود ما در آن بیشتر ظهور پیدا

خرید (یس: ۱۸). خردمندانی بزرگ چون پیامبران برای رسیدن به تغییرات اساسی در فکر و رفتار جامعه، خطر شکنجه و مرگ های سخت چون سنگسار شدن و در آتش افتادن را به جان خریدند.

۴-۲. اقدام به ریسک بر اساس آموزه های اسلامی

انسان ها برای اینکه بتوانند نیازهای خود را تأمین کنند، غیر از راه های معمول برای رسیدن به هدف بزرگ و متعالی خود، راه های دیگری را نیز تجربه کرده اند که با خطرهای ناشناخته قرین بوده است.

امیرمؤمنان علی (ع) می فرماید: ضرورات الاحوال تحمل علی رکوب الاهوال؛ ضرورت ها و اضطراب هایی که انسان ها با آن در احوال گوناگون مواجه بودند، آن ها را به خطرپذیری سوق داده است. انسان برای رسیدن به هدف و رهایی از چیزی که او را مضطر ساخته است، حاضر می شود تا خطر را به جان پذیرد و بر آن سوار شود تا به هدف برسد (خوانساری، ۱۳۷۳، ج ۴، حدیث ۵۸۹۳).

انسان باید خطر را در حد معقول و معمول آن بپذیرد. البته اینکه گفته می شود خطر، معقول باشد، به این معناست که هر کاری را می بایست بر ترازوی عقل نهاد و دو کفه خطر و هدف را ارزیابی و سنجش کرد. پس اگر دانسته شد که هدف چنان ارزشمند است که انسان جان خود را بدهد، در این صورت خطر کردن در جایی که احتمال مرگ است، معقول خواهد بود. به عنوان نمونه، رضایت خداوندی هدف بسیار اساسی و ارزشمندی است و کسی که بخواهد رضایت خداوند را بجوید گاه باید به سوی جنگی برود که احتمال مرگ در آن بسیار بالاست. با این همه عقل انسانی حکم می کند که چنین خطری را برای هدفی چون رضایتمندی خدا بپذیرد و این تجارت را انجام دهد؛ هرچند که به ظاهر خسران تن است؛ ولی سود آن برای جان بسیار است؛ چرا که در آن رضایت خداوند به دست می آید.

اما اگر آن هدف این اندازه بلند و ارزشی نباشد، نباید جان را برای آن به خطر انداخت. البته دفاع از ناموس (عرض) و مال در برابر ظالم و متجاوز نیز همین گونه ارزش گذاری می شود؛ زیرا جان باختن در دفاع از حق در برابر ظالم به معنای

مالی آن‌ها فقط در دارائی‌های بدون ریسک، سرمایه‌گذاری می‌کردند، پتانسیل رشد کسب و کار وجود نمی‌داشت. در حقیقت این تمایل به پذیرش ریسک و عدم اطمینان است که خلاقیت و پیشرفت فنی را به وجود می‌آورد و منجر به ایجاد سرمایه‌گذاری، تولید، اشتغال و رفاه می‌گردد.

بنابراین، ریسک به طور طبیعی از فعالیت‌های اقتصادی جدایی‌ناپذیر است. الزامات اسلامی مبنی بر اینکه ریسک ممکن است از معاملات واقعی جدا نشود، طبیعی و مطابق با واقعیت اقتصادی است. شرط دوم در مورد درجه ریسک است؛ یعنی، احتمال شکست بسیار ناچیز باشد. متفکرین اسلامی بیان می‌دارند که احتمال شکست باید کمتر از احتمال موفقیت باشد تا اینکه ریسک قابل پذیرش گردد.

این شرط رویکرد اسلامی را از رویکرد سنتی و رویکرد نئوکلاسیک متمایز می‌کند. این نکته با استفاده از منابع کلاسیک فقهی روشن می‌شود که شرط قابل تحمل بودن ریسک آن است که احتمال شکست کمتر از موفقیت باشد. در جایی که تصمیم‌گیری مبتنی بر رویدادهای انتظاری است، این گفته در تعارض شدیدی با قانون مطلوبیت مورد انتظار (و بسیاری از قوانین رقابتی برای این موضوع) می‌باشد. به عبارت دیگر، رویدادهای انتظاری معادل حاصلضرب احتمال وقوع یک حادثه در دستاورد آن می‌باشد. تفاوت این دو در لاتاری و بخت‌آزمایی آشکار می‌گردد.

در بخت‌آزمایی، احتمال بردن جایزه بسیار کم است و احتمال باختن قیمت بلیط بسیار زیاد است. از دیدگاه اسلامی این امر قابل پذیرش نیست. زیرا تقریباً اطمینان وجود دارد که زیان اتفاق خواهد افتاد. قانون مطلوبیت مورد انتظار مبتنی بر ارزش مورد انتظار است، بدون اینکه به احتمال وقوع حالت مخالف توجهی کند.

حتی اگر احتمال ضرر بیشتر از ۹۹٪ باشد، تا زمانی که مبلغ جایزه به اندازه کافی زیاد باشد، نظریه ارزش مورد انتظار چنین ریسکی را می‌پذیرد. این قانون منجر به نوعی رفتار خیالبافانه می‌گردد که منجر می‌شود سرمایه‌گذار بر طبق ترجیحات یا آرزوهایش عمل کند و به واقعیت موجود توجهی نداشته باشد. این نوع رفتار به درستی به عنوان فریب و جهل (غرر) توصیف

می‌کند و چه بسا با مفهوم‌های مالی و سرمایه‌گذاری هم‌گرایی بیشتری داشته باشد، آیه ۱۸۸ سوره اعراف است. خداوند متعال در این آیه به پیامبر اکرم (ص) می‌فرماید که بگو:

«و اگر از غیب باخبر بودم، سود فراوانی برای خودم فراهم می‌کردم، و هیچ بدی (و زیانی) به من نمی‌رسید...».

واژه غیب در این آیه کریمه، دلالت بر عدم آگاهی و اطمینان نسبت به وضعیت آینده دارد، به این معنا که هر آنچه از افزایش سود یا کاهش زیان بیان می‌شود، همگی بر اساس پیش‌بینی مبتنی بر معلومات اجمالی تصمیم‌گیرنده است. آیه پیش‌گفته که بیانگر فرضیه عدم اطمینان در حوزه سرمایه‌گذاری است، به روشنی از وضعیت وجود ریسک در تصمیم‌های مالی و لزوم تصمیم‌گیری در این فضا سخن می‌گوید.

گذشته از آیه‌های قرآنی، در برخی روایت‌ها هم مشاهده می‌کنیم که به مسأله ریسک و اهمیت آن پرداخته شده است. امام رضا (علیه السلام) نقل می‌کند:

«مردی نزد امام صادق (علیه السلام) آمد و به عنوان نصیحت گفت: ای ابوعبد!... چرا سرمایه‌هایت را پخش کرده‌ای، اگر آنها را یک‌جا سرمایه‌گذاری می‌کردی هم کم هزینه‌تر بود و هم سودآورتر. امام صادق (علیه السلام) در پاسخ فرمود: سرمایه را توزیع کردم تا اگر به یکی آسیبی رسد دیگری از آسیب محفوظ بماند و به این ترتیب مجموع سرمایه حفظ می‌شود». (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۵: ۹۱) این روایت به روشنی از بحث تنوع‌بخشی در سرمایه‌گذاری‌ها و کاهش ریسک پرتفوی سخن می‌گوید.

۴-۴. ریسک قابل تحمل از نظر اسلام

متفکرین اسلامی شرایطی را که تحت آن می‌توان ریسک را تحمل کرد و همچنین شرایطی را که تحت آن نمی‌توان ریسک را تحمل کرد، تبیین کرده‌اند. به طور کلی آن‌ها شرایط زیر را برای ریسک قابل تحمل بیان کرده‌اند (سویل، ۱۳۸۶: ۷۲):

- ۱- غیرقابل اجتناب باشد. ۲- غیرمهم باشد. ۳- غیرعمدی باشد.

شرط اول بیان می‌دارد که ارزش افزوده بدون پذیرش ریسک زیان یا شکست، امکان‌پذیر نمی‌باشد.

از دید اقتصادی، ریسک برای پیشرفت اقتصادی و خلق ثروت ضروری است. اگر همه پس‌اندازکنندگان و واسطه‌های

الغنم فعلیه الغرم" در مالیه اسلامی بر مبنای ریسک استوار هستند. از دو قاعده فقهی پیش گفته، این برداشت صورت می گیرد که بازده حاصل از دارایی به صورت ذاتی با میزان مسئولیت پذیری در برابر زیان احتمالی آن دارایی در ارتباط است.

معنای قاعده "الخراج بالضمنان" آن است که "محصول، نتایج و منافع هر چیزی در برابر مخارج آن است". این معنا همان مفاد حدیث نبوی "الْغَرْمُ بِالْغُنْمِ" و جمله "الْأَنْعَمَةُ بِقَدْرِ الْبِقْمَةِ" است و معنای همه این است که هر فردی مسئول و عهده دار چیزی باشد، منافع و عوائد آن چیز را نیز مستحق خواهد بود و به لسان حقوقی هر فرد ضامن تلف مالی باشد، منافع آن، مال او خواهد بود.

قاعده الخراج بالضمنان، ناظر به این است که هرگاه شخصی اقدام به معامله ای نماید و آن معامله از طرف شارع امضا شده باشد، در این صورت آن شخص ضامن عوض آن است و منافع مال نیز متعلق به او است و به طور خلاصه، حدیث ناظر است به معاملات معاوضی، ولی در باب غصب و شبه غصب جاری نمی شود.

متن قاعده، حدیث نبوی است که در کتب حدیثی عامه به طور مشهور آمده است، ولی در کتب حدیثی شیعه با این عنوان و متن نیامده، مگر در کتاب غوالی اللئالی، که ابن ابی جمهور، به صورت مرسله این روایت را نقل کرده است؛ و همچنین در موارد خاص روایاتی هم معنی با متن قاعده وارد شده است.

۴-۷. ریسک های مورد قبول اسلام

با بهره گیری از آموزه های اسلامی، جواز یا عدم جواز تحمل هر یک از اقسام چهارگانه ریسک مورد بررسی قرار خواهد گرفت تا بتوان ریسک های مورد قبول اسلام را از غیر آن تفکیک نمود (مصباحی مقدم و صفری، ۱۳۸۸):

۴-۷-۱. ریسک مفید

همان طور که از تعریف این قسم از اقسام ریسک نیز برمی آید، تعیین مفید یا غیر مفید بودن یک عمل مخاطره آمیز امری ارزشی است و به ارزش های مورد قبول تحمل کننده آن بستگی دارد. اگر بخواهیم در چارچوب آموزه های اسلامی ریسک مفید را از ریسک غیر مفید تمیز دهیم، ناگزیر از مراجعه به ارزش های

می شود. تصمیم گیرنده به دلیل مبلغ جایزه فریب می خورد، به نحوی که گمان می کند بردن جایزه دارای احتمال وقوع زیادی است، در حالی که به احتمال زیاد می بازد.

شرط سوم، نتیجه دو شرط اول است. هدف یک فعالیت اقتصادی عادی، خلق ارزش است و نه ریسکی که لازمه این خلق ارزش باشد. بنابراین، چنین ریسکی طبیعتاً نمی تواند انگیزه معامله باشد.

۴-۵. خلق ارزش، لازمه ریسک مورد پذیرش اسلام

اگر ما ریسک را امکان وقوع زیان تعریف کنیم، آنگاه از دیدگاه اسلامی چنین ریسکی نامطلوب است. اصول اسلامی به حفظ و توسعه ثروت دعوت می کنند. در معرض زیان قراردادن ثروت به خودی خود نمی تواند یک هدف باشد.

اسلام نسبت به مشقت نیز چنین رویکردی دارد. هر چند بسیاری از افعال اسلامی، حدی از سختکوشی را دارد، ولی مشقت به خودی خود مطلوب نیست. پاداش اعمال مبتنی بر مفید بودن آنهاست نه سخت بودنشان. یک فعل خوب ممکن است سخت باشد، ولی خوب بودن آن به دلیل سخت بودن نیست. اگر سخت کوشی زیاد باشد، پاداش نیز ممکن است بیشتر باشد. ولی این به این دلیل نیست که سخت بودن هدف عمل است، بلکه به این دلیل است که انجام آن عمل سخت کوشی می خواهد.

به عبارت دیگر، مشقت در تعیین ارزش عمل نقش ثانوی دارد. عامل اصلی، مفید بودن است. به طور مشابه، ارزش منعکس کننده مشقت است، ولی تاحدی که مفید باشد. چنین استدلالی در مورد ریسک نیز صادق می باشد. زیرا می توان آن را شبیه مشقت دانست. ارزش هر تصمیم اقتصادی اساساً به دلیل مخاطره آمیز بودن آن نیست، بلکه به واسطه ثروتی که خلق می کند و ارزشی که به واسطه آن خلق می شود، تعیین می گردد. ریسک در ارزش منعکس است، ولی ریسک فی نفسه تعیین کننده ارزش نیست. هر زمان که پذیرش ریسک مورد تشویق قرار می گیرد، به دلیل ارزش افزوده و ثروتی است که ایجاد می نماید. این موضوع، تفاوت بین ریسک مشروع و نامشروع را مشخص می کند. ریسک مشروع، زمانی است که ضرورتاً به خلق ارزش بینجامد.

۴-۶. قواعد فقهی و ریسک

هر دو قاعده فقهی معروف "الخراج بالضمنان" و "من له

انفاق و پذیرش ریسک مالی موجود در آن تشویق می‌کند. بنابراین، می‌توان گفت که در نظام ارزشی اسلام، تمام فعالیت‌های انسان باید در جهت رسیدن به هدف آفرینش باشد و هر فعالیتی خارج از این چارچوب، بیهوده و بی‌ثمر تلقی می‌شود و بالتبع تحمل ریسک در فعالیت‌های دسته نخست پسندیده و تحمل ریسک در فعالیت‌های دسته دوم ناپسند شمرده می‌شود.

۴-۷-۲. ریسک مولد

طبق تعریف؛ ریسک مولد، ریسکی است که متضمن ارزش افزوده باشد. در حالی که ریسک غیرمولد، ریسکی فاقد ارزش افزوده است. به ریسک مولد «ریسک اقتصادی» و به ریسک غیرمولد «ریسک غیراقتصادی» نیز گفته می‌شود.

السویلیم، ارزش افزوده را شرط تحمل ریسک از دیدگاه اسلام می‌داند و می‌گوید:

«ارزش هر تصمیم اقتصادی اساساً به علت مخاطره‌آمیز بودن آن نیست، بلکه به واسطه ثروتی که خلق می‌کند و ارزشی که به واسطه آن خلق می‌شود، تعیین می‌شود. ریسک در ارزش منعکس است؛ اما ریسک فی‌نفسه تعیین‌کننده ارزش نیست. هر زمان که پذیرش ریسک مورد تشویق قرار می‌گیرد، به علت ارزش افزوده و ثروتی است که پدید می‌آورد. این موضوع تفاوت بین ریسک مشروع و نامشروع را مشخص می‌کند. ریسک مشروع زمانی است که به خلق ارزش بینجامد؛ اما وقتی که ارزش افزوده‌ای نباشد، شرط‌بندی است» (السویلیم^۱، ۱۳۸۶: ۷۱).

در قرآن کریم و روایت‌های رسیده از حضرات معصومین (علیه السلام) به صراحت از قمار به عنوان یکی از بارزترین مصداق‌های ریسک غیرمولد نهی شده است؛ به طور مثال، نص آیه‌های قرآن کریم می‌فرماید: «ای کسانی که ایمان آورده‌اید! شراب، قمار، بت‌ها و ازلام «نوعی بخت‌آزمایی» پلید و از عمل شیطان است، از آن‌ها دوری کنید تا رستگار شوید!». (مانده: ۹۰).

۴-۷-۳. ریسک قابل کنترل

اگر شخصی به دنبال بازدهی نامطمئن باشد، باید در جهت

اسلامی هستیم. به این ترتیب که با مدنظر قرار دادن پیامدهای ناشی از تحمل ریسک، ارزشمندبودن یا عبث‌بودن آن را از دیدگاه اسلام مورد بررسی قرار می‌دهیم. در بسیاری از آیه‌های قرآنی و روایت‌های امامان اطهار (علیه السلام) از انجام «عبث» نهی و به هدف‌داربودن زندگی انسان اشاره شده است.

انسان باید فعالیت‌های خود را طوری سازماندهی کند که در جهت تأمین هدف غایی خلقت که همان عبادت پروردگار است، صورت پذیرد و در عین حال باید از انجام اموری که با این هدف در تضاد هستند یا بدون هدف یا در اصطلاح عبث هستند، پرهیز کند. بدیهی است در چنین نظام ارزشی، تحمل مخاطره در انجام فعالیت‌هایی که هم‌جهت با هدف خلقت هستند، پسندیده و تحمل مخاطره در انجام فعالیت‌هایی غیر از آن، ناپسند شمرده می‌شود. آیه‌ها و روایت‌های متعددی وجود دارد که انسان را در تشخیص این دو نوع تحمل مخاطره رهنمون می‌شود. در اینجا فقط به بیان چند مورد از این خطوط راهنما بسنده می‌کنیم. در روایتی آمده است:

«در راه هدایت از اندک شماربودن اهل آن نترسید». (مجلسی، ۱۴۰۴، ج ۲: ۲۶۷).

یعنی پذیرش ریسک در امر هدایت امری پسندیده است. یا در روایتی دیگر آمده است:

«بدن شما بهایی غیر از بهشت ندارد، آن را به چیز دیگری نفروشید». (کلینی، ۱۳۶۵، ج ۱: ۱۷).

یعنی فقط ریسکی ارزش پذیرش دارد که تحمل آن باعث خشنودی خداوند و پاداش آن بهشت باشد. از دیگر نمونه‌ها در این باره می‌توان به آیه‌های انفاق در راه خدا اشاره کرد. خداوند می‌فرماید:

«و هر مالی را که انفاق می‌کنید (پاداش آن) به طور کامل به شما داده خواهد شد و ستمی بر شما نخواهد رفت». (بقره: ۲۷۲).

آیه پیش‌گفته، به صراحت پذیرش ریسک مالی را که فرد در هنگام انفاق در راه خدا با آن روبه‌رو می‌شود، مورد تشویق قرار می‌دهد و از پاداش عظیم آن سخن می‌گوید. انسان اغلب از ترس فقر، تنگدستی و ... از انفاق روی‌گردان است. بنابراین، خداوند با عبارت «ستمی بر شما نخواهد رفت» انسان را به

این است که اسلام پذیرش ریسک در امور مالی را به صورت مطلق نهی نکرده است. گویاترین علت هم بر این مدعا روایت امام صادق (علیه السلام) درباره توزیع سرمایه در دارایی های گوناگون است.

بنابر آنچه تاکنون گفته شد، می توان ریسک های مورد قبول اسلام را از میان ریسک ها احصا کرد و چنین نتیجه گیری کرد که فقط پذیرش ریسکی از نظر اسلام جایز است که اولاً مفید، ثانیاً مولد، ثالثاً قابل کنترل و رابعاً در امور مالی باشد.

۵- بحث و نتیجه گیری

ریسک در مالی اسلامی و نیز مالی متعارف، نوعی چالش تلقی می شود. دانشمندان و متخصصان معتقدند که رشد اقتصادی بدون قبول ریسک محقق نخواهد شد. به عبارت دیگر، کسی که خود را در معرض مخاطره قرار نمی دهد، به سودآوری نیز نمی رسد. این جمله اصل اول سرمایه گذاری است. علاوه بر آن، عدم وجود ریسک، موجب از دست رفتن انگیزه ها می شود و کارایی اقتصادی را نیز به مخاطره می اندازد. بنابراین، برای رشد اقتصادی ناگزیر از پذیرفتن ریسک هستیم. از طرف دیگر، ریسک بیش از حد، جزء موانع سرمایه گذاری است و رشد اقتصادی را نیز کاهش خواهد داد. سؤالی که در اینجا به وجود می آید این است که: چگونه می توان میان این دو حد به یک تعادل دست یافت؟

مالیه اسلامی یک نگرش کلی برای رسیدن به پاسخ این سؤال مهم ارائه می کند. زمانی که سرمایه گذاران، وارد معاملات انتفاعی می شوند، ریسک را نمی توان از تملک کالاها و خدمات واقعی تفکیک کرد. این مسأله به دلیل مطلوب بودن ریسک در این نوع معاملات نمی باشد. در حقیقت، دلیل این مطلب دقیقاً مخالف مطلوبیت این نوع ریسک است. یک راهبرد اثربخشی برای مدیریت و کنترل ریسک عبارت است از: تلفیق و به کارگیری آن در فعالیت های واقعی. با این روش، ریسک طبیعتاً بوسیله اقتصاد واقعی کنترل خواهد شد. در ضمن، این مسأله، به عنوان انگیزه ای برای فعالیت های واقعی در جهت تولید ثروت محسوب می شود تا از این طریق بتوان پذیرش ریسک را جبران کرد. به دلیل آنکه این فعالیت ها یکی از عوامل جلوبرنده رشد اقتصادی هستند، راهبرد فوق موجب

کنترل وقوع آن بازده بکوشد. عواملی که احتمال وقوع تصادفی درآمدی را کنترل می کنند، تحت عنوان «سببها» شناخته می شوند. در فرهنگ اسلامی، عدم اطمینان با سببها درآمخته است. هنگامی که کسی از ما مسلمانان با مسأله ای در فضای عدم اطمینان روبه رو می شود، به طور معمول خود را مقید به انجام سبب می داند و نتیجه را به اراده خداوند متعال وامی گذارد. این رفتار پسندیده مسلمانان، ریشه در اصول و آموزه های اسلامی دارد که بر اساس آن ها ما فقط موظف به انجام تکلیف هستیم و حصول نتیجه را باید به خواست خداوند واگذاریم (اقبال و لیولین، ۲۰۰۲: ۱۸). تفویض امور به خداوند متعال که در آموزه های اسلامی با عنوان «توکل» از آن یاد می شود، آیه های بسیاری را در قرآن کریم به خود اختصاص داده است. این آیه ها به طور غیرمستقیم دلالت بر پذیرش وضعیت عدم اطمینان در تصمیم گیری دارند. اسلام جبرگرا نیست و همچنین انسان را نیز رقم زننده تام اموری که بر وی عارض می شود، نمی داند؛ یعنی، افزون بر اختیار انسان، خواست خداوند متعال را نیز در جایگاه عاملی مهم در رخ دادن امور می شمارد.

فقها، آرزویی را که جهت کسب هدف مطلوب اما بدون انجام هیچ کوشش و سببی در فرد وجود دارد «تمنی» می نامند؛ اما اگر در کنار همین «تمنی» عنصر «سببیت» وارد شود به آن «رجا» می گویند (اقبال و لیولین، ۲۰۰۲: ۲۴). واضح است که دومی پسندیده و اولی ناپسند شمرده می شود.

شانس که طبق تعریف معادل ریسک غیرقابل کنترل است، عبارت از پیشامدی تصادفی و اتفاقی است، به گونه ای که هیچ تضمینی برای کسب هدف مطلوب در آن وجود ندارد. شاید یکی از پیامدهای منفی تصمیم گیری بر اساس شانس، فشار روانی یا استرس باشد. از جمله افرادی که تمام تصمیم های آن ها بر اساس شانس است، قماربازان هستند.

۴-۷-۴. ریسک مالی

حکم کردن به جواز یا عدم جواز تحمل ریسک مالی از دید آموزه های اسلامی بسته به مورد، متفاوت است؛ اما قدر مسلم

1. Causes
2. Iqbal & Liewellyn (2002).

می شود که دو هدف به صورت همزمان حاصل شوند. این دو هدف عبارت‌اند از: ۱- خلق ارزش ۲- کمینه کردن ریسک. بر اساس آموزه‌های دینی و اسلامی شامل آیات قرآن کریم، روایات معصومین (ع)، رفتار انبیاء و ائمه (ع) و مبانی و قواعد فقهی موجود در کتب شیعه، دریافته‌ایم که اقدام به ریسک در اسلام امری جایز و حتی در برخی موارد لازم می‌باشد. همچنین، بر اساس نظر متفکرین اسلامی، غیرقابل اجتناب بودن، غیرمهم بودن (کمتر بودن احتمال شکست از احتمال موفقیت) و غیرعمدی بودن (هدف ریسک نیست بلکه خلق ارزش است)، شرایط ریسک قابل تحمل از دیدگاه اسلام می‌باشد. از سوی دیگر، بر اساس یافته‌های این مقاله، خلق ارزش، لازمه مشروع بودن ریسک از دیدگاه اسلام می‌باشد و اسلام ریسک مفید، مولد و قابل کنترل در امور مالی مشروط به ایجاد ارزش جدید را تجویز می‌نماید.

منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

ابوالحسنی، اصغر و حسنی مقدم، رفیع (۱۳۸۷). «بررسی انواع ریسک و روش‌های مدیریت آن در نظام بانکداری بدون ربای ایران». فصلنامه اقتصاد اسلامی، تابستان، شماره ۳۰، صص ۱۷۲-۱۴۵.

اکبریان، رضا و دیانتي، محمدحسین (۱۳۸۵). «مدیریت ریسک در بانکداری بدون ربا». فصلنامه اقتصاد اسلامی، زمستان، شماره ۲۴، صص ۱۷۰-۱۵۳.

خاکی، غلامرضا (۱۳۸۴). «شیوه‌نامه تدوین طرح و نقد تحقیق». تهران: انتشارات بازتاب.

خان، طریق اله و احمد، حبیب (۱۳۸۷). «مدیریت ریسک. بررسی عوامل بروز آن در صنعت خدمات مالی اسلامی». ترجمه سیدمحمد مهدی موسوی بیوکی. انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

خوانساری، آقاجمال (۱۳۷۳). «شرح غررالحکم و دررالکلم. مقدمه و تصحیح و تعلیق: میرجلال الدین حسینی ارموی». انتشارات دانشگاه تهران.

راعی، رضا و سعیدی، علی (۱۳۸۷). «مبانی مهندسی مالی و مدیریت ریسک». دانشکده مدیریت دانشگاه تهران.

سروش، ابوذر و صادقی، محسن (۱۳۸۶). «مدیریت ریسک اوراق بهادار اجاره». فصلنامه اقتصاد اسلامی، پاییز، شماره ۲۷، صص ۱۸۶-۱۵۷.

سویلیم، سامی ابراهیم (۱۳۸۶). «پوشش ریسک در مالی اسلامی». ترجمه محمد مهدی عسگری، محمد علیزاده و مهدی حاجی رستمولو. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

طریق، علی ارسلان (۱۳۸۷). «مدیریت ریسک‌های مالی ساختارهای صکوک». ترجمه مصطفی زه تابیان و علی سعیدی. تهران: انتشارات دانشگاه امام صادق (ع).

عقبلی کرمانی، پرویز (۱۳۸۱). «مدیریت ریسک در بانکداری سنتی در مقایسه با بانکداری بدون ربا». مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی. مؤسسه عالی بانکداری.

فطانت، محمد (۱۳۷۶). «ارزش زمانی پول از دیدگاه مدیریت مالی و فقه جعفری». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشگاه امام صادق (ع).

کدخدایی، حسین (۱۳۸۱). «پدیده ریسک در بانکداری اسلامی». مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی. مؤسسه عالی بانکداری ایران.

مصباحی مقدم، غلامرضا و صفری، محمد (۱۳۸۸). «بررسی درآمد حاصل از تحمل ریسک از دیدگاه آموزه‌های اسلامی». فصلنامه اقتصاد اسلامی، زمستان، شماره ۳۶، صص ۱۴۸-۱۱۷.

مهدوی نجم‌آبادی، سیدحسین (۱۳۸۱). «تفاوت‌های اساسی توزیع ریسک در دو نظام بانکداری اسلامی و سنتی». مجموعه مقالات سیزدهمین همایش بانکداری اسلامی. مؤسسه عالی بانکداری ایران.

ویلیامز، چستر آرتور و هاینز، ریچارد (۱۳۸۲). «مدیریت ریسک». ترجمه داور ونوس و حجت اله گودرزی. تهران: انتشارات نگاه دانش.

Abrol, P. N. & Sharma, S. D. (2003). "Encyclopedic Dictionary of Financial Management". New Delhi: Anmol Publications.

Adams, J. & Sword, R. B. (1988). "Understanding Contract Law". New York: Fontana Press.

- Adams, S. & Periton, P. (2009). *"Fundamentals of Business Economics"*. London: Oxford.
- Al-Suwailem, S. (2000). *"Decision Under Uncertainty"*, An Islamic Perspective. in *Islamic Finance: Challenges and Opportunities in the Twenty First Century (Conference Papers)*, Loughborough: Fourth International Conference on Islamic Economics and Banking.
- .(2006). "Hedging in Islamic Finance". *Occasional Paper*, No. 10, Islamic Development Bank.
- Cook, M., Noyes, J. & Masakowski, Y. (2007). *"Decision Making in Complex Environments"*. London: Ashgate Publishing Company.
- Daft, R. L. & Marcic, D. (2008). *"Understanding Management"*. London: Mason South Western Press.
- Duffie, D. & Schaefer, J. S. (2003). *"Credit Risk, Pricing, Measurement and Management"*. Princeton University Press.
- Durlauf, S. N. & Blume, L. E. (2008). *"The New Palgrave Dictionary of Economics"*. Palgrave Macmillan Publishers.
- Eeckhoudt, L. & Gollier, C. (1995). *"Risk: Evaluation, Management and Sharing"*. Harvester Wheatsheaf.
- El-Gamal, M. (2000). *"An Economic Explication of the Prohibition of Ghararin Classical Islamic Jurisprudence"*. in *Islamic Finance: Challenges and Opportunities in the Twenty First Century (Conference Papers)*, Loughborough: Fourth International Conference on Islamic Economics and Banking.
- Gleason, J. T. (2000). *"Risk: The New Management Imperative in Finance"*. Princeton, New Jersey: Bloomberg Press.
- Hornboy, A. S. and Wehmeier, S. (2005). *"Oxford Advanced Learner's Dictionary"*. New York: Oxford University Press.
- Hube, K. (1998). "Investors Must Recall Risk, Investing's Four Letter Word". *The Wall Street Journal Interactive Edition*, 1998, January 23.
- Iqbal, M. & Llewellyn, D. T. (2002). *"Islamic Banking and Finance: New Perspectives in Profit Sharing and Risk"*. London: Edward Elgar Publishers.
- Iqbal, Z., Mirakhor, A., Askari, H. & Krichene, N. (2012). *"Risk Sharing in Finance: The Islamic Finance Alternative"*. John Wiley & Sons Inc.
- Khan, T. & Ahmed, H. (2001). "Risk Management: An Analysis of Issues in the Islamic Financial Industry". Jeddah: IRTI Occasional Paper, No. 5.
- Lussier, R. N. (2008). *"Management Fundamentals: Concepts, Applications, Skill Development"*. USA: Cengage Learning.
- Meissner, G. (2005). *"Credit Derivatives, Application, Pricing, and Risk Management"*. Oxford: Blackwell Publishing.
- Obaidullah, M. (2002). "Islamic Risk Management: Towards Greater Ethics and Efficiency". *International Journal of Islamic Financial Services*, 4(3), pp. 1-18.
- Pedell, B. (2006). *"Regulatory Risk and Cost of Capital"*. New York: Springer Berlin Heidelberg.
- Vogel, F. E. & Hayes, S. L. (1998). *"Islamic Law and Finance: Religion, Risk and Return"*. The Hague, Kluwer Law International.
- Webster's New Collegiate Dictionary (1981), Webster Publications.
- Yaghi, A. (2008). "Leadership Values Influencing Decision Making: An Examination of Nine Islamic, Hindu and Christian Nonprofit Institutions in USA". *South Asian Journal of Management*, 15(1), 1-17.
- Zeti, A. A. (2013). "Islamic Finance Can Support Growth". E-File is available at: <http://www.thestar.com.my/Busine>.